

Recensió de

Lluís Cabré, Alejandro Coroleu, Montserrat Ferrer, Albert Lloret & Josep Pujol, *The Classical Tradition in Medieval Catalan 1300-1550. Translation, Imitation and Literacy*. Tamesis: Woodbridge, 2018. xiv + 289 pp.

1

Aquest important volum, producte dels esforços mancomunats de cinc especialistes, aspira a donar una visió de conjunt dels materials literaris d'origen antic que van circular per l'àmbit cultural català al llarg dels segles XIV, XV i la primera meitat del XVI. El seu punt de partença el constitueixen, en primer lloc, els autors llatins i alguns, molt pocs, de grecs en traducció llatina (Aristòtil, Flavi Josep, Plutarc, Diògenes Laerci...) els textos dels quals van ésser adquirits, copiats, llegits, traduïts i/o comentats a casa nostra: coneguts d'una manera o altra, en definitiva. També són part d'aquesta història una rastellera d'autors llatins medievals, que foren instruments de la transmissió de l'Antiguitat clàssica: un Guido delle Colonne, o els comentadors d'Aristòtil o de Sèneca, posem per cas. I també hi tenen un rol important els humanistes italians a partir del Petrarca, aquells que, al llarg del Trecento i el Quattrocento, van inventar-se una manera *nova* d'aproximar-se als antics i l'ensenyaren a la resta d'Europa, on foren extraordinàriament admirats i imitats, com també ho van ésser aquí. Es tracta d'un àmbit d'estudis important, en el qual s'han il·lustrat estudiosos de la talla d'Antoni Rubió i Lluh, Lluís Nicolau d'Olwer, Jordi Rubió i Balaguer, Martí de Riquer, Miquel Batllori, Francisco Rico, Lola Badia, Jaume Torró, i bastants altres.

La funció del volum és, d'entrada, descriure i catalogar. Hom hi dreça un elenc raonablement exhaustiu dels materials rellevants (i, de passada, d'uns quants que ho són només en part i per aproximació), per ajudar a valorar el veritable gruix de la Tradició clàssica, en el sentit més ample del terme, en la cultura catalana de l'època estudiada. L'argument, com és ben sabut, ha estat objecte d'aspres discussions, al voltant, sobretot, del caràcter presumptament precoç de l'Humanisme català, de les seves pervivències encara medievalitzants i d'altres qüestions relacionades. Tot i que el llibre no evita la polèmica, quan és del cas, la seva prioritat és presentar com més materials millor, i situar-los en el context històric i social que els pertoca. La llengua en què està redactat, l'editorial i el lloc de publicació, tot plegat indica a bastament que hom aspira a un públic internacional, per al qual les polèmiques a què suara al·ludíem poden tenir un interès fonamentalment tècnic, una mica al marge de les connotacions ideològiques i polítiques que l'afer arrossega entre nosaltres.

Ens trobem, doncs, davant d'una tasca més de catalogació i de descripció que no d'anàlisi (amb l'excepció del capítol 3 [pp. 93-122] de la primera part, que discutirem *infra*). La cosa sembla lògica, tanmateix: les feines d'inventari passen davant de les altres. S'hi percep, en el llibre que comentem, com un desig de recopilar i sistematitzar en una sola publicació, sota unes mateixes cobertes, els resultats de la tasca feta en aquest terreny al llarg dels darrers anys; una tasca en què els mateixos autors del volum hi han tingut part important, al costat d'altres estudiosos (entre els quals convé citar en primer lloc Lola Badia i Stefano M. Cingolani). Altrament, la lectura d'aquest llibre es pot complementar amb la d'uns altres dos on tornen a aparèixer molts dels col·laboradors d'aquest. Em refereixo a L. Cabré, A. Coroleu & J. Kraye (eds.), *Fourteenth-Century Classicism: Petrarch and Bernat Metge* (Warburg Institute / Nino Aragno Editore: Londres – Torí, 2012) i A. Coroleu (ed.), *Clàssics i moderns en la cultura literària catalana del Renaixement* (Punctum: Lleida, 2015).

En l'actual *state of the art*, els objectius del volum i la seva manera d'encarar-los han d'ésser molt benvinguts. La freqüent omissió dels documents de provenença catalana en la majoria d'estudis i repertoris sobre la Tradició clàssica peninsular i europea constitueix un fet lamentable, es miri per on es miri. I això és cert amb independència, fins i tot, de la importància intrínseca que hom vulgui concedir als materials omesos. És d'esperar que la situació millori de mica en mica, en un context global on es fan esforços des de tantes bandes per superar les múltiples formes d'etnocentrisme, i també, doncs, per alliberar els estudis humanístics dels judicis restringidament valoratius i per reflectir el passat en tota la seva ufanosa, desendreçada riquesa.

2

El reciclatge per part dels autors catalans dels segles XIV i XV dels materials de l'Antiguitat grecolatina — tant se val ara si coneguts de primera o de segona mà — desconcerta sovint el lector modern, fins i tot si està familiaritzat (cosa que no s'esdevé sempre, ni de bon tros) amb els usos de la Tradició clàssica, a Europa i a casa nostra, al llarg del Renaixement, el Barroc i el Classicisme. I és que les adaptacions que cada època ha anat fent d'aquells materials prestigiosos divergeixen *ad infinitum*. No debades es parla sovint, quan es tracta de caracteritzar les distintes fases de la Tradició clàssica, de '*creative misunderstandings*'. La noció mateixa de *tradició* clàssica sofreix en l'actualitat una certa crisi; hom mira de substituïr-la, de vegades, per la de 'recepció'. (Veg. e.g. Lona Hardwick, *Reception Studies. Greece & Rome – New Surveys in the Classics* xxxiii.

Oxford University Press 2003). D'aquesta manera, les idees de “rebre, adaptar i transformar” prenen el relleu de l'antic concepte de ‘*traditio*’, que volia reflectir una transmissió força més passiva.

També a l'interior d'uns límits cronològics i culturals força més restringits — com els que ens ocupen ara: del Tres-cents al Cinc-cents, a casa nostra — les formes de reaprofitament del clàssic poden divergir molt i molt. Per posar exemples una mica a l'atzar, no és pas tot u, l'elaborada construcció de “Somni poblat amb figures històriques i al·legòriques”, que Bernat Metge reprèn d'una llarga tradició (Ciceró – Macrobi – Boeci – Petrarca) i que estructura el seu relat, o el *patchwork* de citacions tàcites d'Ovidi, Sèneca i Boccaccio amb què Tirant i Carmesina amenitzen els seus intercanvis verbals. Un préstec estructural, òbviament, no és el mateix que una al·lusió concreta; al·lusió que, d'altra banda, pot ésser erudita o irònica, ornamental o mortalment seriosa, i tota una sèrie de coses més. Moltes vegades, el fet de recórrer a la imitació dels clàssics com a element de dignificació estilística coincideix amb el de manllevar-los arguments i temes; però són dues coses distintes. Hi ha hagut, com és natural (i sens dubte continuarà havent-hi), temptatives múltiples de classificar — ja sigui en termes funcionals, o estructurals, o bé simplement tipològics — els diferents usos de la matèria antiga. Se'n pot trobar *e.g.* un especímen (limitat només a Bernat Metge) a Cingolani (*apud* Cabré, Coroleu & Krayer 2012, *cit. supra*, pp. 111-118). En general, tanmateix, es tracta d'un terreny complicat i relliscós; i els autors del volum que ressenyem opten, possiblement amb raó, per no endinsar-s'hi.

Allò que sí que va acompanyar els vells *auctores* sempre (o almenys fins a la *Querelle des Anciens et des Modernes*) fou llur enorme prestigi. Ni l'òbvia constatació que no podien ésser cristians els devaluà seriosament als ulls de la majoria de devots medievals. Els seus caires més inacceptables sempre es podien redimir gràcies a la interpretació al·legòrica: un recurs que tampoc és d'origen medieval. L'al·legorisme, de fet, fou inventat a la Grècia arcaica (per un cert Teàgenes de Règion, a les acaballes del segle VI aC., segons sembla), amb l'objectiu de rescatar els trets ja aleshores considerats inconvenients dels poemes homèrics. Els filòsofs estoics i més tard els neoplatònics el van desenvolupar amb veritable ufana. I Filó d'Alexandria (c. 20 aC – c. 50 dC.) el va fer servir a fons per reconciliar platonisme i llei mosaica. Veg. *e.g.* R. Copeland & P.T. Struck (eds.), *The Cambridge Companion to Allegory*. Cambridge University Press, 2010. M'entretinc ara un moment amb aquesta temàtica perquè em sembla una il·lustració òptima del reaprofitament de materials antiquíssims. El Tirèsias al·legòric de Bernat Metge i l'Orfeu

del *Curial* responen, òbviament, a necessitats i pulsions que difereixen *toto caelo* de les que guiaven Teàgenes, Crisip, Filó d'Alexandria o Porfiri el neoplatònic. També Macrobi i Boeci es movien en paràmetres no gens reductibles als dels seus predecessors. Però el recurs exegetíc a l'al·legoria perdura al llarg dels temps.

3

En una obra com la que ara ens ocupa, que recull un material molt vast, l'organització del conjunt és important, si s'ha d'evitar que el lector s'hi perdi. També convé facilitar la consulta puntual, que versemblantment serà una de les maneres més usals de fer servir el llibre. La disposició adoptada aquí per fer front a aquestes exigències diverses ha estat la següent.

La primera part consta de quatre capítols. Després d'una Introducció històrica (pp. 3-27), els tres capítols que vénen a continuació s'intitulen: *Literacy: Translations and Royal Patronage* (pp. 29-91); *Imitation: The Classical Tradition in the Works of Five Major Authors* (pp. 93-122); i *Printing: Humanism and the Renaissance* (pp. 123-154). La Introducció històrica està pensada sobretot, si no m'erro, per als destinataris estrangers de l'obra. El segon capítol (*Literacy...*) ofereix una visió panoràmica de les traduccions, adaptacions i recreacions de materials clàssics al llarg dels tres segles que van de l'entronització, el 1162, del primer rei catalano-aragonès, Alfons I el Cast, fins a la mort del príncep Carles de Viana (1461). L'atenció es focalitza en els cercles de la cort i l'alta noblesa, on es van conrear dos dels gèneres més susceptibles de vehicular materials antics — per bé que sovint enquadrats en una mentalitat profundament medieval: la historiografia i l'epistolografia cancelleresca. Els pocs amb poder i recursos per a comissionar traduccions formaven part també, com és lògic, d'aquests cercles. El capítol s'organitza d'acord amb la seqüència dels reialmes: d'Alfons I a Alfons III (pp. 29-42); el regnat de Pere el Cerimoniós (pp. 43-49); Joan I (pp. 49-57); Martí l'Humà (pp. 57-68); els primers Trastàmara (pp. 68-91).

En el capítol següent (*Imitation...*), hom analitza amb més detall el rol dels clàssics en cinc autors ja presents en les pàgines anteriors: Bernat Metge, Ausiàs March, el *Curial i Güelfa*, Joan Roís de Corella i Joanot Martorell. En parlaré més extensament *infra*. Pel que fa al quart i darrer capítol d'aquesta primera part (*Printing...*), hom hi estudia la difusió de l'humanisme italià a casa nostra. Els contactes culturals amb Itàlia, fogar de les lletres renovades, van experimentar un increment considerable arran de la conquesta de Nàpols per Alfons el Magnànim. Creix el flux de viatgers; es fan noves traduccions.

Figures com el cardenal Margarit (1422-1484), Pere Miquel Carbonell (1434-1517) i Jeroni Pau (1458-1497) responen amb plenitud al qualificatiu d'humanistes. El 1473 la impremta ha arribat a Barcelona i València. Però molts dels clàssics cabdals del període anterior (Bernat Metge, el *Curial*, la major part de l'obra de Roís de Corella) no arribaren a beneficiar-se de les possibilitats del nou medi. La fortuna pòstuma de March fou l'excepció, no pas la regla; i la fama del *Tirant* dimanà de les traduccions al castellà i l'italià, no de l'edició catalana. D'altra banda, a partir de les primeres dècades del segle XVI, la producció editorial en català declina dràsticament.

La segona part del volum la constitueix un extens catàleg (pp. 155-223) on figuren totes les traduccions catalanes conegudes fins a 1500, s'hagin conservat o no, de textos clàssics, obres del Renaixement italià (del Dant a Leon Battista Alberti) i textos en llatí medieval "who contributed to the transmission of classical material". Un Apèndix (pp. 225-226) recull els textos llatins d'humanistes italians impresos en ciutats de la Corona d'Aragó entre 1473 i 1535. Al final, vénen la Bibliografia i els índexs (38 i 18 pàgines, respectivament).

4

Voldria comentar amb una mica més de deteniment el capítol 3 de la primera part: *The Classical Tradition in the Works of Five Major Authors*. La tria dels escriptors catalans que hi són estudiats (Bernat Metge, Ausiàs March, el *Curial*, Roís de Corella i el *Tirant lo Blanc*) resulta òbvia; pràcticament inevitable, diríem. Ara bé, com que les obres analitzades són de vegades com autèntics mosaics — o com treballs de marqueteria —, fabricats amb materials de procedència molt diversa, la decisió sobre quin text clàssic convé destacar en cada cas en el rol de model no resulta gens senzilla. La selecció, al capdavall, ha estat la següent: per a Bernat Metge, el *Secretum* de Petrarca; per a Ausiàs, Ovidi (l'Ovidi elegíac, s'entén); per al *Curial*, l'*Eneida* virgiliana; Giovanni Boccaccio per a Roís de Corella; i l'impacte de Titus Livi sobre el *Tirant lo Blanc*. Les altres influències de textos clàssics sobre cada un d'aquests autors no són pas silenciades; però l'èmfasi recau, fins i tot al nivell de l'Índex, en les que acabo d'enumerar.

No es pot dir que aquestes tries resultin totes elles problemàtiques; o que ho resultin en idèntica mesura. La confrontació entre March i Ovidi, posem per cas, no suscita problemes greus, atès sobretot que no hi ha cap altre autor antic que es presenti com una alternativa òbvia. I, sobretot, determinats tòpics de l'elegia eròtica llatina — e.g. la *militia amoris*, o el rol de *magister* del poeta, o el motiu (catul·lià, de fet) de l'*odi et amo*,

resumit dràsticament com “a desire for a woman who is morally repugnant to [*the poet*]” — il·luminen vivament les estrofes del gran valencià. Tampoc sembla desencertat acarar Roís de Corella i Giovanni Boccaccio (sobretot si, com es fa aquí, amb Boccaccio s’hi inclouen també els seus models llatins, Ovidi i el Sèneca tràgic). Però trobo que el procediment provoca dificultats en altres casos; dificultats que miraré d’il·lustrar a partir de Bernat Metge.

L’entramat referencial de *Lo somni*, en efecte, resulta particularment dens. Va dels autors clàssics, com Ciceró, Ovidi i Valeri Màxim, fins a figures ‘modernes’ com Petrarca o Boccaccio, passant per l’Antiguitat tardana (Macrobi, Boeci, Cassiodor...), alguns teòlegs cristians i una rastellera d’autors medievals. (Veg. l’aparat de *fontes* de l’edició Cingolani [2006] i els treballs del mateix Cingolani i de Friedlein, *apud* Cabré, Coroleu & Kraye 2012, *cit. supra*). Focalitzar en el *Secretum* les influències clàssiques de *Lo somni* no és que resulti absurd; i, d’altra banda, constitueix una bona estratègia expositiva. Però no és evident que el *Secretum* sigui la font “*més important*” — una noció intrínsecament imprecisa —, encara que sigui la font més immediata. Un plantejament d’aquesta mena tendeix a emascarar la complexitat real dels problemes. I, en un volum intitulat *The Classical Tradition*, potser hauria estat preferible prendre com a punt de partença el *Somnium Scipionis* ciceronià o la *Consolatio* de Boeci.

5

A propòsit de *Lo somni*, em permetré d’adduir aquí un element ‘estructurador’ (en el sentit de Cingolani *cit.* pp. 111-12, 119) d’origen clàssic, que no em sembla que hagi estat prou destacat fins ara. Es podria dir que l’obra s’organitza a partir d’un magne desenvolupament del *topos* sintetitzat per la cèlebre frase ovidiana “*Video meliora proboque / deteriora sequor*” (*Metam.* vii 20-1; mots en boca de Medea). Procedent, en darrera instància, de fonts gregues (Eurípides, *Medea* 1078-1080; *Hipòlit* 380-383, on es Fedra qui parla; Plató, *Protàgoras* 352d), aquest *topos* [≈ “veig allò que està bé, però no sóc capaç de posar-ho en pràctica”] reapareix en alguns textos perfectament accessibles a Bernat Metge; *e.g.* Ciceró, *De Senect.* xviii 64; Sèneca, *Fedra* 177-180; Petrarca, *Cançoner* cclxiv 135-36. (Veg. Renzo Tosi, *Dizionario delle sentenze latine e greche*. BUR: Milà, 1991: §893, p. 419). Encara que el narrador de *Lo somni* es deixa convèncer pel rei difunt — i en resta “íntegrament consolat” —, no és capaç, en canvi, d’assumir les aspres reconvençions de Tirèsias, bo i adonar-se perfectament que el vell endeví té raó. Això el deixa “fort trist e desconsolat” (Friedlein *cit.* pp. 146-47). Quelcom similar es pot dir

també, certament, del narrador del *Secretum*, que ajorna per a un futur incert de seguir els savis consells de Sant Agustí i renunciar a les coses mundanes (i a la seva obra literària). Però l'atribolat compromís del Petrarca no ens prepara gens per al refús tallant de Metge (“No faria jamai... ab aquesta opinió vull morir”). La peculiar contumàcia del narrador de *Lo Somni* resulta ben il·luminada, més que no pel *Secretum*, per les peripècies tràgiques de Medea o de Fedra, tal com les expliquen Ovidi i Sèneca respectivament, i com les sintetitza la sentència llatina que he citat abans. Les dues heroïnes ja havien servit als dos poetes llatins (i, abans d'ells, a Eurípides, model de l'un i de l'altre), per a explorar l'enigma plantejat per la constatació que tantíssims éssers humans estiguin disposats a prendre el pitjor determini possible amb els ulls ben oberts. És molt característic del sentiment tràgic d'Eurípides que faci servir bàsicament personatges femenins a l'hora d'il·lustrar aquests estralls de la passió. Sèneca i Ovidi ho van aprendre, en part, d'ell (com ho denoten certes relacions intertextuals ben clares). I per això mateix crec que el fet que la discòrdia entre Tirèsias i el narrador de *Lo somni* es faci particularment agra a propòsit de les virtuts i els vicis de les dones — que Tirèsias ataca recurrent a tots els *topoi* de la misogínia llatina i medieval, mentre que Metge les defensa — no es deu a una coincidència pura i simple.

6

Acabaré aquesta recensió amb algunes remarques de tipus puntual, que he anat anotant al fil de la lectura.

— A la p. ix, hom llegeix ‘Hellenistic’, en un passatge on probablement seria millor dir ‘Hellenic’. Per una convenció científica més que secular — remunta a Johann Gustav Droysen (1808-1884), i a la seva *Geschichte des Hellenismus* (primera versió, amb el títol de *Geschichte Alexanders des Grossen*, Berlin 1833) — ‘hel·lenístic’ s’aplica especialment al món grec posterior a la mort d’Alexandre de Macedònia.

— p. 96: “... A debate [*scil.* la discussió entre el narrador de *Lo somni* i el fantasma del rei Joan] that demonstrates the moral heights reached in the conversations between Metge and his lord”. La fal·lacia biografista té la pell dura! Una conversa entre dos personatges d’una obra de ficció no pot servir per ‘demostrar’ el contingut i el to de les converses entre dues figures històriques de carn i ossos.

— p. 108: “... Dido’s passion and *condemnation* (?) — Aeneas encounters her again in the Underworld in the sixth book of *Aeneid*”. Dido no sofreix cap condemna especial a l’inframón. Es tracta de l’indret on van a raure tots els mortals (o almenys la immensa majoria), incloent-hi *e.g.* Anquises, el virtuós pare d’Eneas. El suïcidi tampoc no és, per a una mentalitat antiga, un crim que exigeixi un càstig a l’ultratomba. L’única falta de Dido seria, potser, la infidelitat envers el seu primer marit, mort des fa tant de temps. Però amb ell, precisament, s’hi reconcilia als inferns (cfr. *Eneida* vi 471-473).

— En un ordre de coses diferent, en la discussió de les fonts clàssiques en el *Curial*, hi he trobat a faltar la monografia de Sònia Gros i Lladós, “*Aquella dolçor amarga*”. *La tradició amatòria clàssica en el Curial e Güelfa*. Universitat de València, 2015. La seva utilitat com a repertori de *loci similes* em sembla, tanmateix, indubtable.

No cal insistir que aquestes esllavissades no minven ni desvirtuen els elevats estàndars de qualitat del conjunt. Però ens recorden, involuntàriament, fins a quin punt la familiaritat amb molts aspectes de l'Antiguitat clàssica — que fins fa relativament poc es donava per descomptada — ha declinat en els darrers temps. Aquest llibre s'inscriu, deliberadament, contra aquesta mala tendència: raó de més, malgrat les petites relliscades, per celebrar-ne l'aparició.

JAUME PÒRTULAS
Universitat de Barcelona